

Verhalen (narratieven) voor de Zeeuwse Energie Beweging

Geschreven door Ad Phernambucq (bewerkt door Melissa Ernst)

Aanleiding

Waarom zouden we ons druk maken over de uitstoot van broeikasgassen, de opwarming van de aarde en de energietransitie? Redenen en argumenten genoeg, maar klimaatverandering is nu vooral omgeven met negatieve verhalen en het drijft mensen eerder uit elkaar dan dat zij ze verbindt. Dat helpt niet echt om een brede groep mensen te motiveren of hun latente of intrinsieke motivatie te activeren. De energietransitie heeft een positief toekomstbeeld nodig; een verleidelijk perspectief waar mensen warm voor lopen. Verbeelding – met positieve verhalen (narratieven) - is cruciaal om mensen, ideeën en handelen te verbinden en in beweging te krijgen.

In onze workshop '*Hoe starten we een energiebeweging*' van 2 juli 2019 zijn we o.a. op zoek gegaan naar wat onze persoonlijk motieven zijn (de 'Why'-vraag uit de Golden Circle van Simon Sinek) om tijd en energie te steken in de energietransitie. Voor een deel zijn die erg persoonlijk, maar er zijn ook gemeenschappelijke motieven naar boven gekomen. Die gemeenschappelijke motieven kunnen de basis vormen voor een breed gedragen verhaal.

Het belang van een verhaal, een narratief

We staan er misschien niet dagelijks bij stil, maar ons denken en handelen wordt in grote lijnen bepaald door verhalen, narratieven. Ze bepalen hoe we tegen de wereld (ons wereldbeeld) en de toekomst aankijken. Het is niet één verhaal, maar een onbepaald aantal. De kunst is om al die grote en kleine verhalen aan elkaar te verbinden, tot een min of meer consistent geheel te maken. Dat kost ons veel hoofdbrekens; hoe passen we al die puzzelstukjes in elkaar en wat vinden we echt belangrijk en de moeite waard?

Om het nog wat ingewikkelder te maken worden we dagelijks gevoed met nieuwe informatie die ergens een – liefst passend- plekje in ons eigen verhaal, in onze eigen individuele denkkaders moet krijgen. We leven in een complexe wereld waarin de informatiestroom ongekende en groteske vormen heeft aangenomen. Zonder filters redden we het niet meer. We hebben behoefte aan richtinggevend verhalen die ons helpen om te bepalen wat we wel en niet van belang vinden. We zijn verzamelaars van verhalen. Het verzamelen van verhalen is in wezen een individueel proces waarbij we ieder een – min of meer- eigen pad afleggen, onze eigen weg zoeken. Hoe dat pad loopt wordt sterk bepaald door een aantal omgevingsfactoren; de tijd waarin we leven, het land en de plek waar we wonen en werken, onze opleiding en opvoeding, de ervaringen die we tijdens ons leven opdoen, et cetera.

Het pad dat ieder van ons bewandelt is soms breed en wordt gedeeld met een grote groep andere mensen. We delen met hen overeenkomstige denkwijzen omdat we vergelijkbare opleidingen hebben gevolgd, dezelfde boeken en kranten lezen, dezelfde media en opiniemakers volgen, lid zijn van dezelfde organisaties en in hetzelfde land wonen. De stroom die ons meevoert op brede paden van eensgezindheid en consensus kent regelmatig afslagen en splitsingen. Op die momenten maken we een (bewuste?) keuze; meegaan met de mainstream of toch een afslag nemen? Dan kijken we om ons heen wie ons volgt en wie niet.

De opwarming van de aarde, de klimaatverandering, is een moeilijk te verteren verhaal omdat we afstand moeten nemen oude verhalen, die de basis vormen voor de huidige verhoudingen in de wereld. Niet voor niets koos Al Gore 'De Ongemakkelijke Waarheid' als titel voor zijn betoog. Inmiddels is de wetenschappelijke consensus over de oorzaken (de mens die fossiele brandstoffen er in no time doorheen jaagt en CO2 uitstoot) zo overweldigend en de klimaatverandering inmiddels zo voelbaar, dat we er niet meer omheen kunnen.

De ombuiging van de opwarming van de aarde (en de energietransitie) heeft een nieuw, krachtig en hoopvol verhaal nodig. De hoop van ons verhaal zit in de kansen en mogelijkheden om het tij - op tijd- te keren en invulling te geven aan samen werken aan een 'nieuwe' wereld. Dat laatste klinkt wat utopisch, en dat is het wellicht ook wel een beetje. De kern is echter dat het een verhaal is dat we ons voor kunnen stellen, goed kunnen verbeelden én ons uitnodigt om op weg te gaan. Een verhaal met een toekomstig wereldbeeld dat ons haalbaar lijkt, als we er echt voor gaan.

Opdracht

Hieronder vind je verhalen met (samenhangende) motieven of argumenten en antwoorden op de 'waarom'-vraag waarom we ons moeten inzetten voor de energietransitie. Aan jou de vraag om een top drie te maken van de verhalen die jou het meest aanspreken en inspireren om in beweging te komen. Zit jouw verhaal er niet bij, voel je vrij om je eigen verhaal op te schrijven.

1. Onze prachtige blauwe planeet

De aarde is een onwaarschijnlijk mooie en rijke planeet. Je hoeft maar naar een paar afleveringen van de weergaloze natuurseries van BBC (Earth en Life) te kijken om (weer) diep onder de indruk te raken van de natuur en het leven op aarde. Fantastisch, schitterend, nauwelijks te bevatten. Wat een diversiteit aan levensvormen. Wat een complexiteit aan onderlinge samenhang en verbondenheid. Wat een vitaliteit en levenskracht. Wat ongelooflijk mooi.

Wie vanuit de ruimte naar de aarde kijkt, zoals de astronauten van de Apollo 8, die op kerstavond 1976 de iconische foto's van de 'Earthrise' (het opkomen van de aarde boven de horizon van de maan) maakten, krijgt een ander perspectief. Die ziet een kleine blauw-met-wit-gemarmerd hemellichaam in een onmetelijk zwarte ruimte. Het meest wezenlijke besef dat veel ruimtereizigers met vergelijkbare ervaringen delen, is dat van kwetsbaarheid. De aarde is, als je wat afstand neemt, klein en kwetsbaar, en vooral op zichzelf aangewezen.

Kracht én kwetsbaarheid; dat is wat de aarde als planeet beide kenmerkt. Dat geldt voor het leven op aarde, voor alle processen in de schil van de aardkroon met de afwisseling van land, zeeën en oceanen en de flinterdunne dampkring daaromheen. Alle randvoorwaarden voor de meest uiteenlopende

levensvormen zijn in grote diversiteit aanwezig; water, zuurstof, nutriënten en miljoenen jaren van evolutie. En alles draait om kringlopen die in elkaar grijpen als fijn geweven structuren.

De aarde is hierin uniek. Binnen ons eigen zonnestelsel komt er, qua leefbaarheid, geen enkele planeet ook maar een beetje in de buurt. Mars, mikpunt voor een groep mensen die de ruimte willen koloniseren, is echt een heel gure planeet om te leven. Daar zijn heel veel kunstgrepen voor nodig. Het enthousiasme over de recent ontdekte exoplaneten in de zogenaamd leefbare zone betekent nog niet dat er leven is. En dat het te zijner tijd, als de aarde echt onleefbaar is geworden, een aardig buitenverblijf voor de mens oplevert, ook niet. Daarvoor is alleen de afstand al, zacht uitgedrukt, onhandig groot.

We kunnen de aarde maar beter koesteren als de mooiste en beste plek voor mens. Dat betekent wel dat we de signalen van overbelasting van het systeem aarde met alle natuurlijke kern- en deelsystemen, kringlopen en terugkoppelingsmechanismen leren verstaan (Earth sciences). Dat is niet eenvoudig, maar we maken hierbij wel grote vorderingen. Dat geldt in bijzonder voor de signalen van de atmosfeer, waarin de klimaat- en weersystemen uit balans raken door de explosieve toename van broeikasgassen.

De mens is hiervoor op de eerste plaats verantwoordelijk door de grootschalige verbranding van fossiele brandstoffen. De biosfeer heeft er honderden miljoenen over gedaan om met behulp van zonlicht koolstof geleidelijk uit de atmosfeer op te slaan in de bodem en verschillende aardlagen; het heeft de mens slechts een paar generaties gekost om een groot deel daarvan te winnen en de opgeslagen energie te gebruiken. Met een explosie van CO₂ tot gevolg.

2. Houdbaarheidsdatum van Zeeland

De geschiedenis van de aarde wordt ingedeeld in geologische tijdperken. Elk tijdperk heeft zijn eigen kenmerken waarbij de wereld en het leven op aarde er fundamenteel anders uitzag. Grote schokken (soms letterlijk, door de inslag van een meteor bijvoorbeeld) markeren soms de grenzen tussen de geologische tijdzones. In de geschiedenis van het leven op aarde is er al vijf keer, als gevolg van een schokgolf, sprake geweest van het massaal uitsterven van dier- en plantensoorten. Daarbij lieten 75 tot 96 procent van alle soorten het leven, alsof er op een grote resetknop werd gedrukt.

Alle catastrofes zijn veroorzaakt door grootschalige en diepingrijpende natuurlijke gebeurtenissen. Kijkend naar de aantasting van de aarde en de snelheid waarmee soorten het loodje leggen of in hun voortbestaan bedreigd worden, kun je stellen dat de zesde 'massa-extinctiegolf' aan de gang is. En dit keer is de mens de belangrijkste oorzaak. We leven nu in het Antropoceen. We zijn in een

tijdperk beland waarin de mens de belangrijkste 'vormgever' is van processen die sporen trekken in de aardkost, de biosfeer en de atmosfeer. Formeel leven we al zo'n 12.000 in het Holoceen, maar de invloed van de mens is de laatste eeuwen zo toegenomen, dat de stempel voor een nieuw, door de mens gedomineerd tijdperk, goed te verdedigen is.

Eén van de belangrijkste kenmerken van het Antropoceen is (naast het massaal uitsterven van soorten, snelle ontbossing, grootschalige ontginningen voor veeteelt, land- en mijnbouw) de versnelde opwarming van de aarde. Die kan, als de opwarming niet beperkt blijft tot 1,5 tot 2 graden, verstrekkende gevolgen hebben. Eén daarvan is een stijging van de zeespiegel tot een niveau waarbij op een onbepaald moment de vraag naar voren komt of laag gelegen gebieden, zoals Zeeland, nog wel te handhaven zijn.

Zeeland is een mooie en bijzondere provincie. In ieder geval zijn veel inwoners van deze provincie eraan verknocht en mee vergroeid. De afwisseling van land en water, de onderlinge verbindingen daartussen, de oude historische (binnen)steden en dorpskernen, de kreken en het dijkenlandschap, de kust in al zijn vormen met dijken, duinen en uitgestrekte stranden. Middelburg bestaat al 800 jaar, maar haalt de oude hoofdstad haar millenniumfeest?

Moeten we ons het onvoorstelbare toch onder ogen zien? Zonder dijken zou Amersfoort nu al aan zee liggen en West Nederland het speelveld zijn van eb en vloed. Nog maar een jaar of vijf geleden was het worst case scenario dat de zeespiegel onder invloed van klimaatverandering hooguit 1,3 meter zou stijgen. Voor het rijke Nederland, met alle kennis en ervaring in de waterbouw, zou dat zelfs dat geen onoverkomelijk probleem vormen. We zouden onze kennis zelfs goed betaald kunnen verkopen door andere kustgebieden in de wereld te adviseren.

Inmiddels moeten we rekening houden met een snellere en hogere zeespiegelstijging. De grote vraag is of we Nederland, en in bijzonder Zeeland, zoals we het nu kennen, wel te handhaven is.

Natuurlijk zijn er nog een aantal onzekere factoren. Zet de versnelling die recent in de zeespiegelstijging wordt waargenomen (4,3 mm in de afgelopen tien jaar) ook door? Hoe stabiel is de Arctische ijskap? (Waarschijnlijk minder stabiel dan we eerder dachten). Als we onverminderd doorgaan met het gebruik van fossiele brandstoffen, kan de opwarming doorschieten tot voorbij de 4 graden. In dat geval hebben we het over een zeespiegelstijging van enkel tientallen meters.

Nu lijkt dat een onrealistisch doemscenario, maar de kans dat we binnen de 2 graden-grens van Parijs blijven is evenmin zeker of zelfs waarschijnlijk. Als we ergens halverwege blijven steken (tussen 2 en 4 graden) dan moeten we er mee rekening houden dat de zeespiegelstijging zodanig is dat we Zeeland over enkele generaties op moeten geven. En we hebben nog geen plan B.

Eén ding staat vast: we hebben onze toekomst niet langer zelf in de hand. Zeeland en Nederland is voor z'n voortbestaan direct afhankelijk van het succes of het falen van het internationale klimaatbeleid. Als we zelf niet het goede voorbeeld geven zijn we nergens.

3. De (voor)ouders en (klein)kinderen

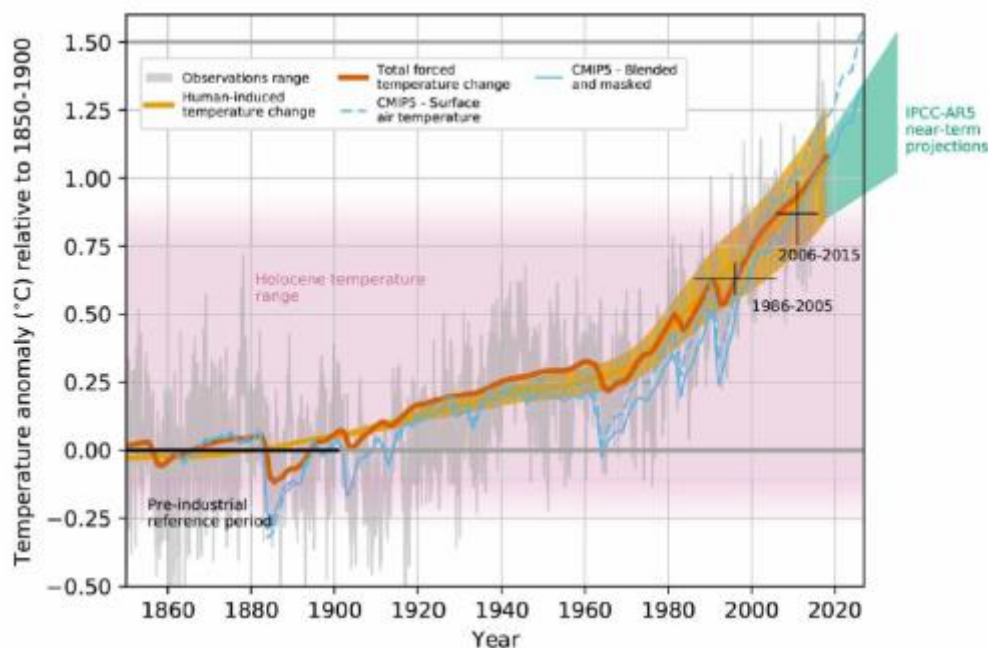
Hoeveel tijd hebben we nog? Eén generatie om het tij te keren. In de afgelopen 30 jaar, in één generatie, heeft de mensheid meer CO₂ uitgestoten dan de 250 jaar daarvoor. Wij maken deel uit van een generatie die de gevolgen van klimaatverandering kan waarnemen en ondervinden, we zijn de laatste generatie die met succes het tij kan keren.

De gevolgen van klimaatverandering en elkaar opvolgende weersextremen, van Groenland en Antarctica tot in India en Oost Afrika, halen bijna dagelijks de media. De beelden zijn soms ruw en ongemakkelijk, maar zelfs hierbij treedt gewenning op. Extreme droogteperiodes vormen op regionaal niveau een bedreiging van de landbouw, de natuur en de volksgezondheid. Extreme neerslag eveneens, met soms verwoestende gevolgen door overstromingen. Ook in Europa en in eigen land hebben we hier vaker mee te maken. Het grondwaterpeil is na de droge zomer van 2018 nog steeds niet hersteld.

Subtieler zijn de veranderingen die het gevolg zijn van het geleidelijk opschuiven van klimaatgordels, waarbij plant- en diersoorten zich verplaatsen of verdwijnen. Dat geeft allerlei gevolgen voor de natuur en de voedselproductie en gezondheidszorg. De invasie van de eikenprocessierups, de overwintering van teken, de komst van ziekmakende muggen; het is allemaal niet echt prettig. Het is niet de bedoeling om hier angst aan te jagen met doemscenario's. Maar als ouders en grootouders, als de voorouders van de komende generaties, is het niet vreemd om stil te staan bij de vraag: wat betekent dit (klimaatverandering) allemaal voor mijn kinderen, onze klein- en achterkleinkinderen?

Met de kennis en inzichten van dit moment moeten we vaststellen dat onze generatie een sleutelpositie heeft in het proces van klimaatverandering. Zien we nog kans om het tij te keren of niet? We zijn het aan komende generaties verplicht om ons daarvoor in te zetten. De tijd dringt.

4. De wetenschappelijke consensus

Klimaatverandering is wetenschap geworden. Onderzoek naar de dampkring en het broeikaseffect gaat al heel lang terug, tot in de 19^e eeuw. Met vallen en opstaan, zoals dat in de wetenschap gaat. Maar de algemene lijn is dat elke nieuwe generatie wetenschappers voortbouwt op de verworven kennis en inzichten uit voortgaand onderzoek en dat onhoudbare theorieën worden af geserveerd. In de laatste decennia is klimaatonderzoek, met steeds meer vertakkingen en specialisaties, in een stroomversnelling geraakt.

De versnelling in het klimaatonderzoek is logisch tegen de achtergrond van enorme maatschappelijk en economische belangen die op het spel staan. Er is hierbij bij sprake van een strak geregisseerd en internationaal georganiseerd proces. Het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), opgericht door de Verenigde Naties om de klimaatverandering en de gevolgen daarvan in beeld te brengen, is het voertuig van deze omvangrijke wetenschappelijke beweging.

Er is geen serieuze klimaatwetenschapper meer die niet één of ander lijntje heeft met het IPCC. Het IPCC is, in opzet, omvang en reikwijdte uniek in de wetenschapsgeschiedenis. Het is ook uniek in de relatie met de internationale politiek, die de uitkomsten van de opeenvolgende rapporten moet 'wegen' en om moet zetten in beleidslijnen, doelstellingen en maatregelen.

De stroom aan onderzoeksresultaten en rapporten schetst steeds scherpere lijnen en verkleint de marges van onzekerheid. De overeenstemming tussen wetenschappers (consensus) dat er sprake is van de versterking van het broeikaseffect en klimaatverandering door menselijk toedoen is groot, heel groot. Onderzoek geeft aan dat 97% van de wetenschappers die zich hierover uitspreken het roerend eens zijn: de mens is verantwoordelijk van de snelle opwarming van de aarde.

De consensus onder wetenschappers is nu zo algemeen en robuust dat er geen ruimte meer is voor twijfel. We hebben geen andere keus dan dit serieus en ernstig te nemen en er naar te handelen.

En de klimaatontkenners en twijfelaars dan?

Er is een groep mensen die klimaatverandering met stelligheid ontkent en/of het idee verwerpt dat de mens hiervoor verantwoordelijk kan zijn. Soms is dit uit onwetendheid en ongeloof, maar de meest fanatieke ontkenners hebben vaak religieuze, politieke of economische motieven. En laten we wel wezen; er spelen ook grote belangen mee, met name voor die sectoren die voor hun succes, bestaansrecht en machtspositie sterk afhankelijk zijn van fossiele brandstoffen.

En dan zijn er nog de twijfelzaaiers. Dat zijn mensen, bepaalde groepen, denktanks, lobbyisten en politici die bewust twijfel zaaien door alle waarnemingen en conclusies van klimaatonderzoek als onzin en nepnieuws bestempelen. Ze doen dat bewust en hebben altijd een achterliggend motief. Helaas vinden deze twijfelzaaiers nog altijd een podium in de media. Ze vinden zo gehoor bij een deel

van het grote publiek, dat klimaatverandering maar een moeilijke en ongemakkelijke boodschap vindt.

5. Het positieve verhaal: inzet van techniek

De energietransitie is een positief verhaal. Je kunt er op verschillende manieren tegenaan kijken en framen; als een 'grote verbouwing', een 'omwenteling', een maatschappelijke en economische disruptie, een revolutie of een overstap naar een nieuw tijdperk. Stuk voor stuk nogal zwaar aangezette termen die veel mensen op de eerste plaats onzeker en onrustig maken: wat staat ons allemaal te wachten?

De energietransitie betekent ook dat we nieuwe wegen inslaan en verkennen. Daarmee verandert ook onze horizon en ons perspectief. De stip op de horizon is een duurzame energiehuishouding en evenwichtig klimaatstelsel. En, als het meezit, een circulaire economie die minder op winst, maar meer op de behoeften van mensen en behoud van natuurlijke bestaansbronnen is gericht. Eigenlijk is dit het toekomstplaatje, dat al in de aanloop naar de Aarde Top van Rio (1992) is geschetst. De energietransitie is de sleutel naar de toekomst.

Laten we het na deze grote woorden wat kleiner maken. Er is de laatste jaren al heel veel winst geboekt. Niet alleen op technisch gebied, maar ook in het denken van burgers, bedrijven en de overheid.

Voorop op technisch gebied zijn er hoopvolle sprongen gemaakt. Denk hierbij aan de ontwikkeling van zonnepanelen, windturbines, LED-verlichting, oplaadbare elektrische auto's en nog veel meer.

Vijftien jaar geleden waren zonnepanelen, gezien de kosten, niet bereikbaar voor gewone burgers.

Nu zijn ze in zes jaar terugverdiend. De grote windparken op de Noordzee kunnen nu al gebouwd worden zonder subsidie van de overheid. Binnen vijf jaar duikt de aanschafprijs van een elektrische auto onder die van een brandstofmodel. Het gaat best hard; de energietransitie komt 'op stoom'.

Er zijn optimisten die denken dat 'de techniek' voor elk opkomend probleem wel een oplossing biedt. Zo eenvoudig is dat niet en we kunnen daar ook niet zomaar vanuit gaan. Zo gemakkelijk is het niet en wordt het niet. We zullen ook zelf echt aan de bak moeten. Dat betekent dat we, als burgers, deelnemer aan en deelgenoot worden van nieuwe initiatieven. Een sprekend en mooi voorbeeld hiervan is al realiteit; het Windpark Krammer is het grootste burgerinitiatief voor duurzame energie in Nederland. Daar mogen we als Zeeuwen zeker trots op zijn!

De groep burgers die bereid is zich in te zetten voor en concreet bijdragen aan de energietransitie groeit snel. En wie eenmaal een stap heeft gezet (zonnepanelen op het dak, minder vlees eten, meer fietsen in plaats van korte ritjes met de auto) is snel bereid een volgende stap te overwegen. (Kan ik mijn huis zo isoleren dat ik uiteindelijk van het gas af kan?) Warmtepompen en de actieradius van

elektrische auto's zijn nu gespreksonderwerpen op elk buurt- en verjaardagsfeestjes. Mensen willen meedoen, er bij horen. Het wordt een beweging. We naderen het kritische 'kantelpunt', waarbij uiteindelijk iedereen overstag gaat en een nieuwe koers gaat varen.

Het beeld van de wil en bereidheid van het bedrijfsleven om actief deel te nemen aan de energietransitie is nog wat divers. Ook hier zien we hoopvolle voor- en koplopers, afwachters en achteraan-hobbelaars. Maar wie wil er straks nog zaken doen met partijen die uit het peloton zakken? Feit is dat de energietransitie veel kansen biedt. Tegenover de sluiting van een kolencentrale met 1000 werknemers staat een veelvoud aan nieuwe banen in de installatietechniek voor de realisatie van wind- en zonneparken en de installatie van warmtepompen.

Het Zeeuwse AgriSneltank (onderdeel van de CZAV) met 16 tankstations in Zeeland is hard op weg een belangrijke regionale speler te worden op het gebied van laadpalen voor elektrische auto's. Op termijn zal de dalende verkoop aan tankstations gecompenseerd worden door een dicht netwerk aan laadpunten. Hoe lang zal dat nog duren? Wie even goed rondkijkt ziet tal van voorbeelden. Bedrijven die vooruit kijken en inspelen op de kansen van de energietransitie zullen overleven; de survival of the fittest.

De overheid tenslotte is stuurman en volger tegelijk. Als het geloof in de energietransitie onder burgers en bedrijven groeit, kan de overheid meer gas geven. Dat is de oude hoofdwet van het poldermodel. Voor de overheid en voor ons allemaal speelt nog een andere afweging; zonder een goed (internationaal) klimaat- en energiebeleid zullen de adaptatiekosten (kosten die gemaakt moeten worden om ons land voortdurend aan te passen aan klimaatveranderingen en zeespiegelstijging) snel toenemen en uiteindelijk onhoudbare proporties aannemen. Als wij zelf het goede voorbeeld niet geven, wat mogen we dan verwachten van andere landen? Voor het laag gelegen Nederland is de aanval de beste verdediging.

6. Morele kwesties: ongelijkheid schuurt?

Het klimaatvraagstuk heeft een paar scherpe kantjes. Eén ervan is onrechtvaardigheid en ongelijkheid. Dat zijn lastige morele kwesties. Op de eerste plaats speelt de tegenstelling tussen rijk en arm. Historisch gezien zijn de rijke Westerse industrielanden verantwoordelijk voor het grootste deel van de CO₂-uitstoot. In de internationale klimaatbesprekingen is dit in de afgelopen kwart eeuw hét belangrijkste issue geweest. Opkomende landen als China, India, Brazilië en andere voormalige ontwikkelingslanden hadden/hebben een grote welvaartsachterstand in te halen. Het recht op

ontwikkeling – met en groeiende (fossiele) energiebehoefte – kan deze landen moeilijk ontzegd worden.

In de internationale klimaatafspraken is hier steeds rekening mee gehouden. Vooral het Verdrag van Kyoto (1997) is hiervan een voorbeeld. Daarbij zijn toen verschillende landengroepen onderscheiden, met verschillende verplichtingen om de CO₂-uitstoot terug te dringen. Landen in ontwikkeling werden grotendeels ontzien van verplichtingen. Inmiddels behoren China en India tot de landen die de meeste CO₂ uitstoten en zijn er in Parijs afspraken gemaakt waarin alle landen in moeten zetten op de reductie van broeikasgassen.

Klimaatverandering heeft voor arme en kwetsbare bevolkingsgroepen overal ter wereld een veel grotere impact dan voor welvarende en rijke mensen. Ze zijn voor hun bestaan nog veel meer afhankelijk van de lokale voedselproductie en watervoorziening en hebben veel minder mogelijkheden om zich te wapenen tegen weersextremen. Arme mensen zijn veel kwetsbaarder voor klimaatverandering dan rijke mensen. De CO₂ uitstoot van het rijke deel van de wereld is een grote bedreiging van arme delen en dat voelt heel ongemakkelijk.

Mondiaal gezien is er een sterk verband tussen inkomen en CO₂-uitstoot. Mensen met meer inkomen en vermogen wonen in grotere huizen, hebben een grotere of meer auto's, reizen en vliegen vaker. Ze geven meer geld uit aan consumptiegoederen die uit alle hoeken van de wereld worden aangesleept. Levensstijl en consumptiepatronen zijn sterk bepalend voor de CO₂-footprint voor individuele burgers. De verschillen tussen de 'haves' en de 'not haves' zijn vaak schijnlijk groot. Nederland is in vergelijking met veel andere Westerse landen redelijk sterk genivelleerd; de tegenstellingen tussen inkomensgroepen niet zo groot. Dat neemt niet weg dat de topinkomens een terugkerend onderwerp zijn in de media. Burgers en verschillende groepen uit de samenleving vergelijken zich vooral met elkaar en met hun buurman. Mensen zijn gevoelig voor die verschillen. We zien dit terug in de afwegingen die in het Klimaatakkoord zijn gemaakt.

Nu we toch aan het vergelijken zijn; het schuurt in de samenleving ook een beetje omdat er burgers zijn die uit overtuiging hun best doen om hun CO₂-uitstoot zo veel mogelijk te beperken en daarmee bijna dagelijks bezig zijn, en burgers die hier schijnlijk geen enkele boodschap aan hebben en er maar 'een eind op los leven'. Die tweedeling loopt dwars door familierelaties, vriendengroepen, sportverenigingen, kerken, bureaus; de hele samenleving. Vaak blijft dit onuitgesproken (om de lieve vrede te bewaren) maar het schuurt wel. Met nieuwe begrippen als 'vliedschaamte' wordt het wel steeds meer bespreekbaar.

Het is op z'n minst een uitdaging om deze tegenstellingen op een plezierige manier te overbruggen. Samenwerking in burgerinitiatieven kan hieraan zeker bijdragen. Overtuiging en rendementsdenken komen bij elkaar wanneer mensen met verschillende achtergronden samen komen en een concrete uitdaging aangaan. Samen werken aan de leefbaarheid en de sociale cohesie van een dorp of buurt spreekt bijna iedereen aan.

Grote veranderingen in de samenleving, zoals de energietransitie, hebben grote invloed op het dagelijks leven van mensen. De onbekendheid over wat dit allemaal precies zal betekenen voor ieders persoonlijk leven maakt veel mensen onzeker. Dat geeft voeding aan negatieve gevoelens en onbehagen. Samen vormen die weer de voedingsbodem voor populisme; daar zitten we echt niet op te wachten. Samenwerking tussen burgers én daadwerkelijke invloed op lokaal niveau, met steun van overheid en bedrijfsleven, kan hierop een antwoord zijn.

7. Burgerinzet en -initiatieven als voertuig

De energietransitie zal de komende jaren een stevige invloed hebben op ons dagelijks leven. Voor een deel betreden we een onbekend terrein. De overheid heeft weliswaar doelstellingen vastgelegd en beleidlijnen uitgezet, in grote lijnen is nog onbekend wat er precies zal veranderen en hoe dit zal uitpakken; voor de samenleving als geheel en voor ieder mens persoonlijk.

Het is belangrijk (we hechten er veel waarde aan) dat iedereen mee kan doen (een 'inclusieve transitie'). Dat is niet vanzelfsprekend; bijna elke ingrijpende maatschappelijke ontwikkeling kent winnaars en verliezers, voorlopers en achterblijvers, actieven en passieven, arm en rijk, jong en oud. Het is een grote uitdaging om iedereen hierin mee te nemen. Dat lukt niet alleen met wetten en regels; daarvoor is veel meer nodig. Initiatieven van en voor burgers zijn cruciaal. Hoe krijgen we dat voor elkaar?

De energietransitie geeft nu al nieuwe energie aan de samenleving. Burgerinitiatieven schieten als paddenstoelen uit de grond. Dat is een heel hoopvolle ontwikkeling die ook alle steun verdient van de overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijven.

De nieuwe burgerinitiatieven volgen nu nog een beperkt aantal min of meer georganiseerde paden. Denk hierbij aan lokale energiecoöperaties als postcoderoosprojecten of gezamenlijk inkoopacties voor zonnepanelen, woningisolatie en warmtepompen. Het arsenaal aan effectieve participatiemodellen kan (en moet) aanzienlijk worden uitgebouwd. Dat vraagt veel vindingrijkheid en creativiteit. Die creativiteit zit eerder bij burgers dan bij bestaande spelers, die denken vanuit gevestigde structuren en vaste patronen. Die creativiteit zit ook bij jongeren – vaak niet gehinderd door het denken in belemmeringen. Wie de creativiteit én de kracht van burgers kan mobiliseren en er samen nieuwe vormen aan kan geven, heeft de sleutel voor een inclusieve transitie in handen.

8. Zonder geluk vaart niemand wel

Uiteindelijk streven we allemaal naar geluk. We staan er misschien niet dagelijks bij stil en lang niet al onze daden en keuzes zijn bewust hierop gericht; het is meer een grote lijn in ons leven. Pas als er een concrete aanleiding is, dringt de vraag zich op; hoe gelukkig zijn we eigenlijk? En wat bepaalt nu precies ons geluksgevoel?

'Geluk' is zo langzamerhand een wetenschap geworden. En Nederlanders scoren over het algemeen goed in het algemeen geluclsclassering. Samen met enkele Scandinavische landen staat we in de meeste lijstjes in de Top Vijf. Los van de methodiek om het geluk van individuele burgers te meten, zijn er wel een paar grote lijnen te benoemen waarom mensen in het ene land zich over het algemeen gelukkiger voelen dan in het andere. Door landen die op verschillende lijstjes steeds hoog scoren met elkaar – en andere - te vergelijken ontstaat inzicht in de factoren die van belang zijn voor een breed gevoeld gelukservaren.

Algemene welvaart en economische voorspoed (inkomen) spelen hierin vanzelfsprekend een grote rol. Maar geld alleen maakt niet gelukkig. Landen die hoog scoren zijn over het algemeen redelijke egalitaire, genivelleerde samenlevingen; het verschil tussen arm en rijk is beperkt en heeft geen scherpe kantjes. De sociale voorzieningen en pensioenen zijn goed geregeld. Het onderwijsniveau is hoog en kansen voor individuele burgers om zich te ontplooiën, op basis van eigen aspiraties, eveneens. Burgers worden nauw betrokken bij democratische besluitvormingsprocessen en participeren actief mee in het vormgeven van de maatschappij. Dat zijn zo'n beetje de belangrijkste randvoorwaarden waaraan een land moet voldoen wil het hoog scoren op de geluclslijstjes.

Dat geluk sterk individueel bepaald en ervaren wordt hoeft geen betoog. Verschillen in persoonlijke omstandigheden en geluclservaringen kunnen in landen met een gemiddeld hoge score sterk uiteenlopen. Ook het omgekeerde gaat op; in een relatief arm land kunnen individuen het leven van de zonnige kant zien, blijdschap en geluk ervaren. Het is ook een subjectieve momentopname. Klimaatverandering kan, door zo veel onzekerheden, het vertrouwen in de toekomst aantasten en het geluclsgevoel negatief beïnvloeden. Naarmate de temperatuur stijgt, de weersextremen frequenter en heftiger worden en gevolgen daarvan steeds uitdrukkelijker ervaren worden, zullen de zorgen en zelfs angstgevoelens daarover toenemen. Die zorgen kunnen betrekking hebben op de eigen situatie of die van anderen, zoals de kinderen en kleinkinderen. De verandering van het klimaat kan mensen direct raken in hun primaire levensbehoeften, maar ook in hun hart, de barometer van het geluk.

Geluclsgevoel neemt toe wanneer mensen elkaar opzoeken, elkaar helpen en met elkaar samenwerken aan een gemeenschappelijk doel of project. Bereikte resultaten kunnen samen gevierd worden en geven energie voor nieuwe initiatieven. Die kant moeten we op. Op dit punt biedt de energietransitie ongekende kansen.

Ad Phernambucq, 25 juli 2019

(Vandaag worden in Nederland alle warmte records gebroken. Gilze-Rijen tekent voor het nieuwe hittesterecord (41,7 graden). Ook in Zeeland komt de temperatuur op meetpunt Westdorpe ruim boven de 40 graden. 'Earth Overshoot Day' valt dit jaar op 29 juli, drie dagen eerder dan vorig jaar. In 2000 viel deze dag, waarop we door onze jaarvoorraad natuurlijke hulpbronnen en herstellvermogen heen zijn, nog op 1 oktober)